

КОМПЛЕКС НИЖНЕГО СЛОЯ СТОЯНКИ САБОВКА 1
И ПРОБЛЕМЫ КОНВЕРГЕНТНОГО РАЗВИТИЯ
АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ КУЛЬТУР В МЕЗОЛИТЕ

Исследования комплекса нижнего слоя финальноплейстоценовой стоянки зимовниковской культуры Сабовка 1 позволили охарактеризовать процесс мезолитизации территории степной части Восточной Украины. Характерные черты ранней зимовниковской культуры — наличие отщеповой техники расщепления, основанной на использовании многоплощадочных и подконических нуклеусов, а также преобладание в геометрическом комплексе высоких симметричных трапеций, изготовленных в псевдомикрорезцовой технике. По указанным параметрам зимовниковские комплексы находят параллели в ряде мезолитических культур Восточной Европы. При этом географические рамки распространения таких культур находятся в пределах разных ландшафтных зон. Данное обстоятельство позволяет интерпретировать культурные параллели зимовниковским комплексам как отражение конвергентного развития мезолитических культур.

V.A. Manko

THE ASSEMBLAGE OF THE BOTTOM LAYER
OF SABOVKA 1 SITE AND THE PROBLEMS OF COVERGATION
DEVELOPMENT OF MESOLITHIC CULTURES

Exploration of the bottom layer of the final-Pleistocene site of Zimovnikovskaya culture Sabovka 1 allowed characterizing the process of mesolithization of the territory of the steppe part of the Eastern Ukraine. The typical features of early Zimovnikovskaya culture are flake techniques based on the usage of multiplatformal and almost conical cores, a great number of high symmetric trapezes made using pseudo-microburing technique. Basing on the abovementioned characteristics Zimovnikovskiy assemblages have parallels among a number of Mesolithic cultures of Eastern Europe. At the same time geographically these cultures occur in various landscape zones. This fact allows interpreting cultural parallels of Zimovnikovskiy assemblages as refecton of convergent development of Mesolithic cultures.

Е.А. Кравченко

МАТЕРІАЛИ ДОБИ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ
З ПОСЕЛЕННЯ УЧ-БАШ

*Пам'яті Станіслава Францевича Стржелецького —
дослідника поселення Уч-Баш*

У статті розглянуто матеріали з поселення Уч-Баш у Південно-Західному Криму, що зберігаються у фондах Національного заповідника «Херсонес Таврійський» (НЗХТ). Оpubліковано кераміку з будівлі I цього поселення, а також зроблено спробу її типологічного аналізу та культурної інтерпретації.

Початок ранньої залізної доби на території Північного Причорномор'я, як і у Східній Європі в цілому, знаменувався кардинальними змінами в матеріальній культурі населення, формах господарювання і соціальній структурі племен, які населяли ці землі. Чинником цього стала поява кочівництва зі своєю специфікою соціального устрою та економіки, притім корені цього процесу варто шукати у зміні умов соціально-економічного розвитку степового населення часу фінальної бронзи. Проте насамперед

феномен кочівництва, степовий за суттю, став визначальним чинником для осілого та напівосілого населення, яке за посередництвом номадів отримувало потужний імпульс у розвитку зі зростанням мобільності міжетнічних контактів.

Незважаючи на постійний інтерес до того часу в науковій літературі, на археологічній карті лишається чимало білих плям. Великою мірою це стосується Кримського регіону часу фінальної бронзи — раннього заліза. Попри те, що матеріальна культура цього регіону в зазначений час періодично висвітлювалася в узагальнювальних дослідженнях ¹, поза увагою дослідників залишилася одна з найяскравіших пам'яток Криму — поселення Уч-Баш ². Понад 50 років зберігається у фондах НЗХТ матеріал цього поселення, керамічний комплекс якого багато в чому визначив типологію та хронологію кизил-кобинської культури ³, однак лишився в цілому недослідженим і лише частково опублікованим, на чому неодноразово наголошувалося в літературі ⁴.

Поселення Уч-Баш знаходиться на північно-східному краї Гераклеїського півострова, в районі устя р. Чорна на її лівому березі, на мисі скелі, що височіє над усією навколишньою територією. З боку р. Чорна поселення було неприступним — стрімка скеля близько 14 м заввишки представлена виходом вапняку сарматського віку. Ще на початку ХХ ст. гірлю р. Чорна було загачено. З півночі поселення захищає Чортів яр, а з півдня — відріг масиву зовнішньої куести Кримських гір (Сапун-гора — Козацька). Потрапити на поселення можна лише з південного заходу, де скеля поволі спускається до Гераклеїського півострова. Слід також зауважити, що в околицях поселення знаходяться потужні відклади високоякісної глини — цеглової, кілу та барвних глин ⁵.

Досліджувати поселення почали ще у 20-х роках ХХ ст. У 1925—1926 рр. Л.Н. Соловйов дослідив місцевість на лівому уривчастому березі р. Чорної, відому тоді як «Чортове городище», тоді ж він провів там збори підйомного матеріалу, колекційний опис якого зберігається в архіві НЗХТ, а також указав на існування могильника поблизу поселення ⁶. Під час Другої світової війни північно-східна частина мису скелі, на якій розташоване поселення, була зруйнована потужним вибухом і, обвалившись, відкрила лінзи господарських ям. Розкопки тут проводились у 1952—1953 рр. під керівництвом С.Ф. Стржелецького і відкрили тільки частину площі поселення ⁷. Розкопи було закладено на зрізах культурного шару, які утворилися після вибуху ⁸ (рис. 1). Вони дали надзвичайно репрезентативний матеріал і певним чином намітили напрями майбутніх розкопок, але в подальшому розкопки на поселенні не відновлювалися.

У культурному шарі, залишках трьох будівель каркасно-стовпкової конструкції та близько 74 ямах було знайдено багатий керамічний матеріал, в тому числі відмінної якості лисковану кераміку, а також пращові камені, уламки кам'яних булав, кам'яні сокири та їх уламки, господарчі знаряддя: фрагменти кам'яних та кістяних мотик, полірувальники, лошила, крем'яні та кістяні скребачки, фрагменти кістяних серпів та крем'яні вкладені до них, кістяні проколки, шпильки і т. ін., а також глиняні прясла, одна ливарна форма, предмети кінського обладунку та кістяні вістря стріл. Це далеко не повний перелік матеріалів поселення, систематизація та дослідження яких іще попереду.

Картину розкопок, на жаль, можна відновити лише за звітами і робочими записами, що зберігаються в архіві НЗХТ. Під час ознайомлення з цими матеріалами з'ясувалося, що розкопками було відкрито значну кількість так званих закритих комплексів — ями, перекриті культурним шаром, будівлі з перекритими обмазкою стін та дахів підлогами і т. ін. Тому надзвичайно важливим завданням є саме публікація таких комплексів, якомога повніша та докладніша. Ця стаття охоплює керамічний матеріал будівлі 1 з розкопок 1952 р. ⁹.

На жаль, серед матеріалів звіту відсутні плани розкопу 1952 р. (імовірно втрачені), тому його площа й обміри чітко не встановлені, але в тексті наведено детальний опис залишків конструкції і шарів, що їх перекривали ¹⁰. Нижче культурного шару була простежена обмазка стін і залишки дахівки, що перекривали глинобитну підлогу на материку, обпалену, ймовірно, спеціально до червоного кольору. У напрямку до північного заходу підлога трохи знижувалася внаслідок природного зниження денної поверхні. По центру споруди, по поздовжній його вісі, було зафіксовано на одній відстані одна від одної та від стін три ямки від стовпів, що підтримували дах.

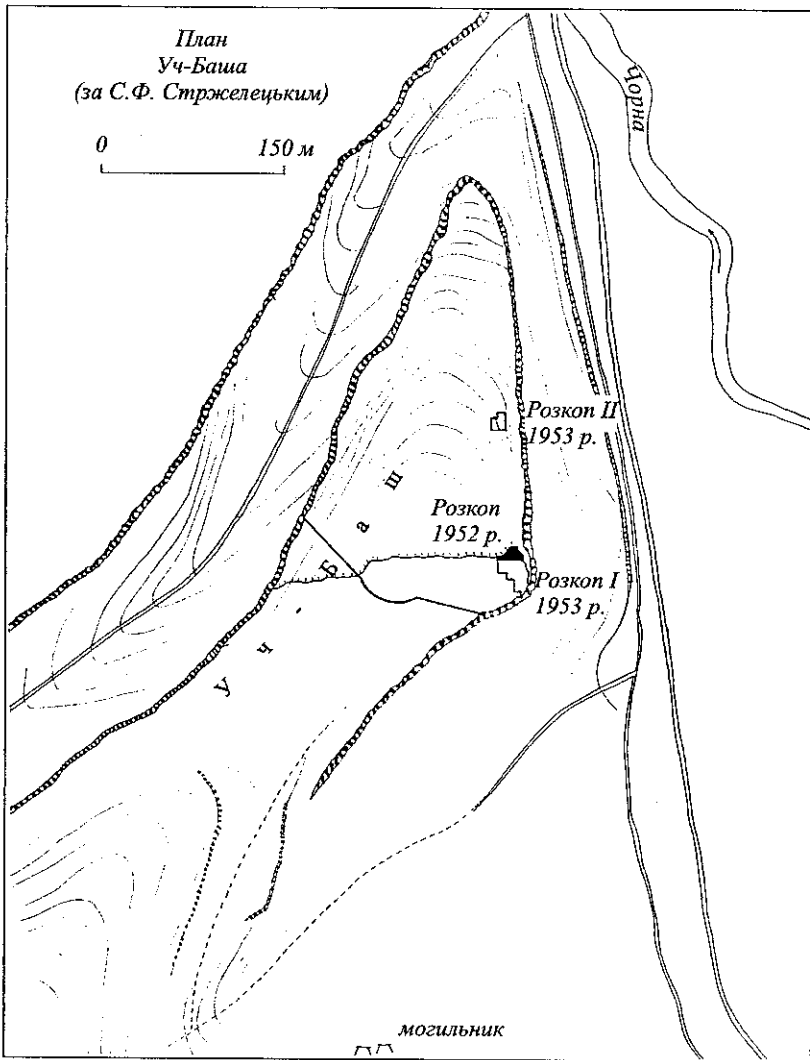

Рис. 1. План поселення Уч-Баш із зазначеним розташуванням розкопів 1952 та 1953 рр. (за матеріалами звіту про розкопки С.Ф. Стржелецького у 1953 р.)

Межі споруди визначалися рядами ямок від вертикально вкопаних стовпів, що тримали каркас, діаметром 25—30 см по боках та завбільшки 40 см по тих кутах, що збереглися. Північна стіна будівлі з частиною її площі були зруйновані пізнішою спорудою середньовічного монастиря. Саманна обмазка споруди трималася на каркасі із кілків та тину, що добре видно по вигорілих порожнинах у глиняній суміші її частин, які перекривали підлогу. У материк навколо споруди було відкрито 8 господарських ям, але зв'язок їх зі спорудою чи культурним шаром, що перекриває її залишки, визначити, а тим більше довести за польовими спостереженнями неможливо. С.Ф. Стржелецький зазначав, що південний бік споруди був відкритим, — там не простежено стовпових ямок, а обмазкою частково перекрито розчавлену посудину, яка лежала наполовину на підлозі, наполовину на давній денній поверхні.

Слід також зауважити, що з південного боку на денній поверхні, синхронній споруді, як і на підлозі, про що піде мова далі, було відкрито чимало об'єктів *in situ*, що свідчить про раптову загибель споруди. Господарсько-виробничий характер цих знахідок не викликає сумніву. С.Ф. Стржелецький вказує окрім розчавлених посудин, знайдених *in situ*, такі предмети вздовж межі долівки приміщення з південного боку споруди: гострилльні камені, глиняні кришки від великих посудин, знайдені поруч з ними, велику господарчу посудину, заповнену чистою глиною (С.Ф. Стржелецький зазначає, що глина запеклася в тому само-

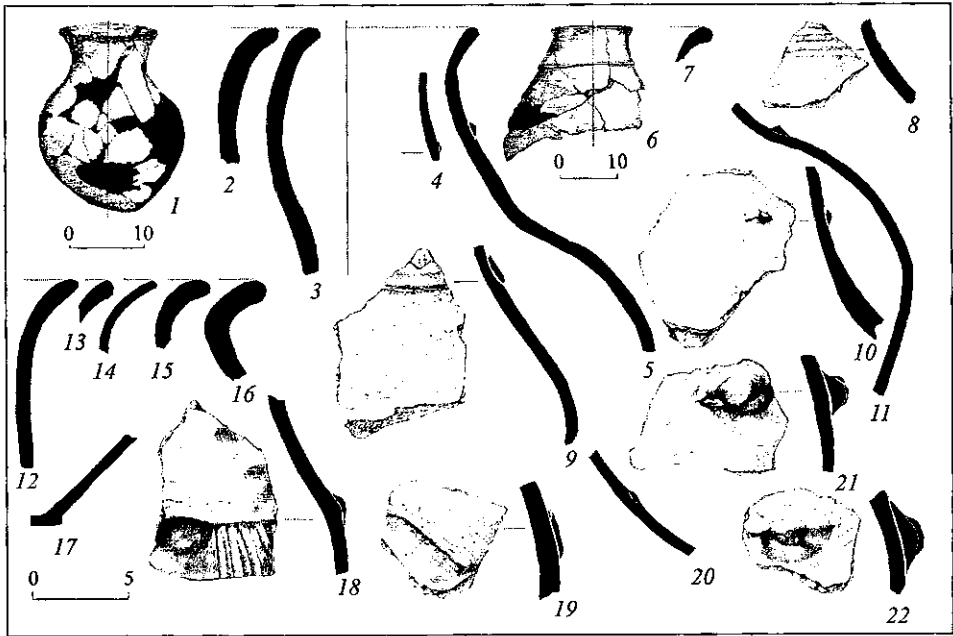

Рис. 2. Лисковані корчаги та корчажки із будівлі 1

му вигляді, в якому була взята з кар'єру¹¹). Поруч із цією посудиною було знайдено два фрагментовані, подібні один до одного, глиняних круги.

Як свідчить документація розкопок, шар між підлогою й обмазкою був непорушений, за винятком північно-західної частини споруди. На решті площі було розташовано піч невстановленого призначення із припічним чотирикутним заглибленням. На думку С.Ф. Стржелецького, вона слугувала для приготування їжі, оскільки на ній було знайдено розбитий кухонний, на його погляд, горщик із зернами пшениці, розсипаними на підлозі та пічці, але під час огляду колекції було встановлено, що це сильно закопчена та деформована у полум'ї буроліскована тонкостінна корчага зі сферичним тулубом і шишкоподібними наліпками на переході плеча у тулуб (рис. 2, 10, 11). Думка про використання цього виду посуду для приготування їжі навряд має рацію, тому варто припустити, що вона опинилася на пічці внаслідок падіння стін і даху споруди. Чотирикутне заглиблення, розташоване до півдня від печі, мало вертикальні, так звані оконтурювальні, бортики та ямку від стовпа у південно-східному куті і, ймовірно, являло собою функціональне ціле із піччю. Матеріал із цього заглиблення цілком показовий: шматочки зеленого шлаку, уламок зернотерки, 2 фрагменти кам'яних сокир, фрагменти 3 мергелевих кружків діаметром до 20 см з отвором у центральній частині, кістяне знаряддя, 3 глиняні кришки, фрагмент пательні, 5 кубків та черпаків малих форм, баранячий астрагал, фрагменти посуду, кістки тварин та мушлі мідій.

Отже, споруда мала чотирикутну форму, була орієнтована з півночі на південь, побудована на денній поверхні каркасно-тиновим способом із саманною обмазкою стін, мала двоскатний дах, що підтримувався опорними стовпами, а південний її бік був відкритим і виходив до господарчого подвір'я. В середині будівлі було простежено піч невідомого, ймовірно виробничого, призначення та дві пічні ями. Розкопками було простежено лише одну підлогу в будівлі.

Матеріал з підлоги споруди — це переважно глиняний посуд, окрім південної частини між чотирикутним заглибленням і, як видно, відкритим південним боком будівлі із синхронним їй продовженням за межами долівки на давній денній поверхні. Там було знайдено: відкриту ливарну форму, гострильний камінь, уламки кружків із мергелю, глиняні кришки, грудку глини, що була затиснута у руці, з відбитками пальців, і в такому вигляді обпалена.

Будівля, як видно, загинула в пожежі, притім її мешканці були захоплені зненацька, про що зазначав і автор розкопок¹². Виробничий характер цієї споруди цілком показовий.

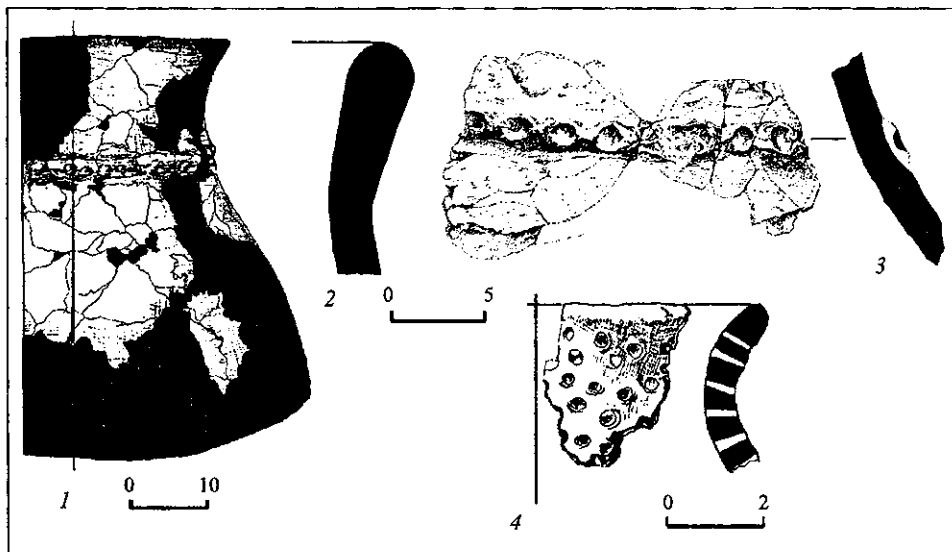

Рис. 3. Господарсько-виробничий посуд із будівлі 1

Обмазку споруди перекривав потужний культурний шар, насичений у тому числі керамічним матеріалом, по поверхні обмежений розкиданими уламками великої біконічної чорноліскованої корчаги.

Розглянемо керамічний матеріал із самої споруди, який, безсумнівно, є єдиним комплексом, що загинув одномоментно і був перекритий шаром обмазки саме цієї споруди.

Посудини будівлі 1 поселення Уч-Баш функціонально та технологічно розподіляються на господарсько-виробничі: великі «піфоси» та друшляки; нелісковані, так звані кухонні, горщики; ліскований, так званий столовий, посуд: корчаги, кубки/черпаки, миски, чашки. Типологічний аналіз особливостей технології виробництва спільно з типологічними ознаками — формою та орнаментациєю, ґрунтувався на критеріях, установлених для всіх об'єктів, незалежно від рівня фрагментованості, з урахуванням цілих та археологічно цілих форм і ступеня вторинного обпалу: обробка та колір зовнішньої й внутрішньої поверхонь; наявність анґобу чи ґрунту; склад, вимішаність, характер обпалу та колір тіста; міцність черепка, товщина стінок — опосередковано. Аналіз форми та орнаментациї посуду майже не додав нових типів, а лише звівся до виявлення функціонально-видових ознак і підтвердив типи, отримані аналізом технологічних ознак, що зумовлено синхронністю всього комплексу.

Господарсько-виробничі посудини нечисленні, представлені 3 зразками так званих піфосів — великих товстостінних посудин горщикоподібної форми зі звуженим горлом, незначно відігнутих вінцем та розширеним тулубом (рис. 3, 1—3; тип С). Посудини мають ледь пригладжені по тісту поверхні, притому ретельнішу обробку має одна з них — або внутрішня, або зовнішня. Тісто буро-бежевого кольору, слабке, максимально полегшене, з домішками піску, крупнозернистого піску, незначною кількістю жорстви з подрібненого місцевого вапняку, погано товченої черепашки та значної частки соломи. Посудини прикрашені широким наліпним пружком під горлом, орнаментованим пальцевими вдавленнями в середньому через 1 см. Напевно можна сказати, що посудини використовували і як тару під сировину у виробництві кераміки. Саме такий «піфос» було знайдено із залишками глини. Інший вид господарсько-виробничого посуду — друшляки (тип D), широко представлені на поселенні, але матеріал цього комплексу містить лише один такий фрагмент. Це вінце посудини горщикоподібної форми із наскрізними проколами для цідіння, нанесеними від краюни і нижче по всій площині щілілого фрагмента. Діаметр вінця дорівнює 9,8 см (рис. 3, 4). Поверхня фрагмента храпувата, ледь заглажено край вінця, тісто і домішки ідентичні «піфосам», за винятком соломи, але випал закономірно краший.

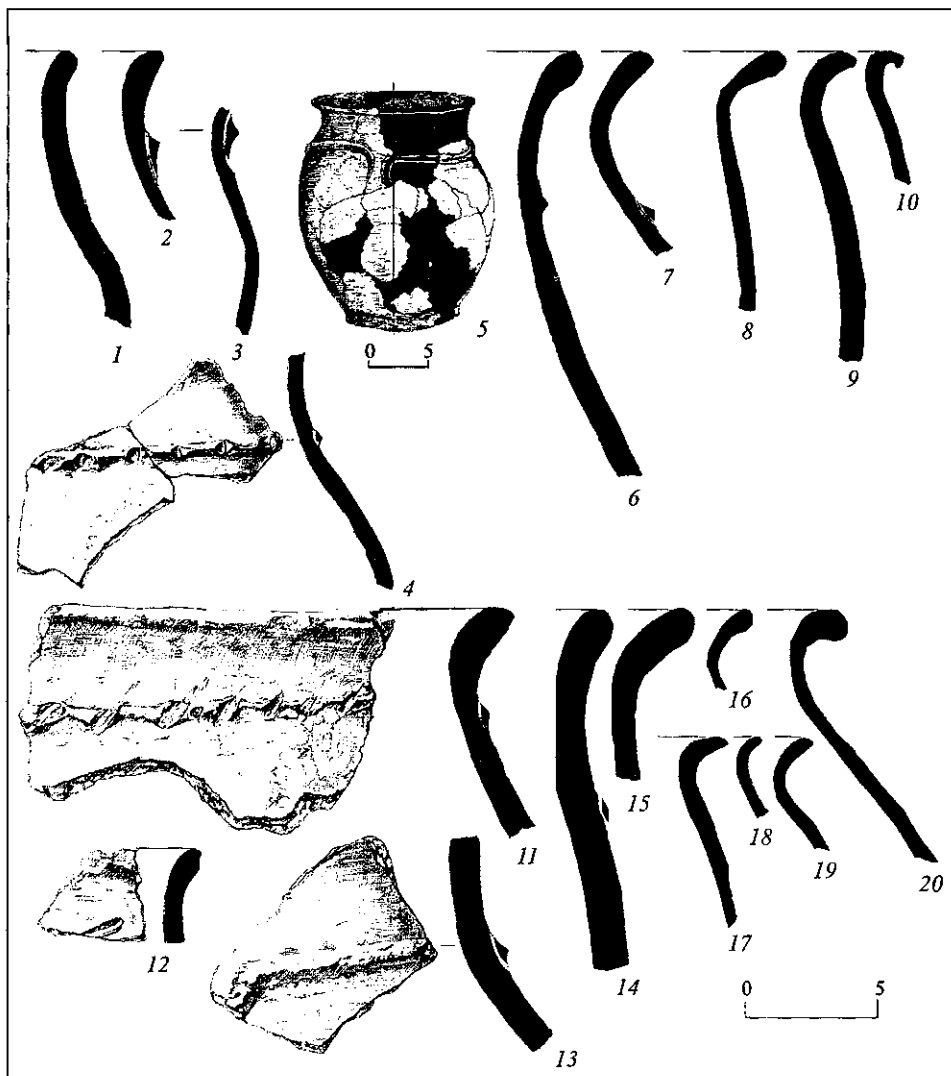

Рис. 4. Нелискований (кухонний) посуд із будівлі 1

Нелискована, так звана кухонна, кераміка (типу В) з будівлі представлена горщиками, що за технологією виробництва поділяються на два типи. Перший тип (група В1) — посудини витягнутих пропорцій із незначно відігнутих вінцем, звуженим коротким горлом, розширеним тулубом та плоским дном (рис. 4, 2—7) — тип В1а. Діаметри вінця становлять 20—30 см. Поверхні зазвичай ретельно заглажені, зрідка підлисковані з внутрішнього боку. Тісто бурого кольору, добре вимішане з домішками піску, крупнозернистого піску або жорстви, товченої черепашки, зрідка — вохри. Випал добрий. Орнаментовані наліпним підтрикутним (на реконструйованій формі — розіркненим з опущеними кінцями) пружком під шийкою або на найменшому діаметрі шийки, іноді прикрашеним паличковими вдавленнями на відстані близько 1 см одне від одного. Один фрагмент посудини (рис. 4, 1; тип В1b), який є винятком серед кухонної кераміки, має ледь відігнуту закраїну, рівне високе горло, що, незначно розширюючись донизу, переходить на перегині у незначно розширений тулуб. Діаметр по вінцю дорівнює 16,4 см. Тісто слабке, з домішками соломи, майже неотошене, випал поганий. Виділяється кілька фрагментів посудин, які за формою можна об'єднати в окремий тип (рис. 4, 8—10) — В1с. Вони мають плавно відігнуте заокруглене в профілі вінце (діаметр 20—25 см), коротку шийку, що поволі переходить у тулуб, найбільший діаметр якого дорівнює або незначно перебільшує діаметр вінця.

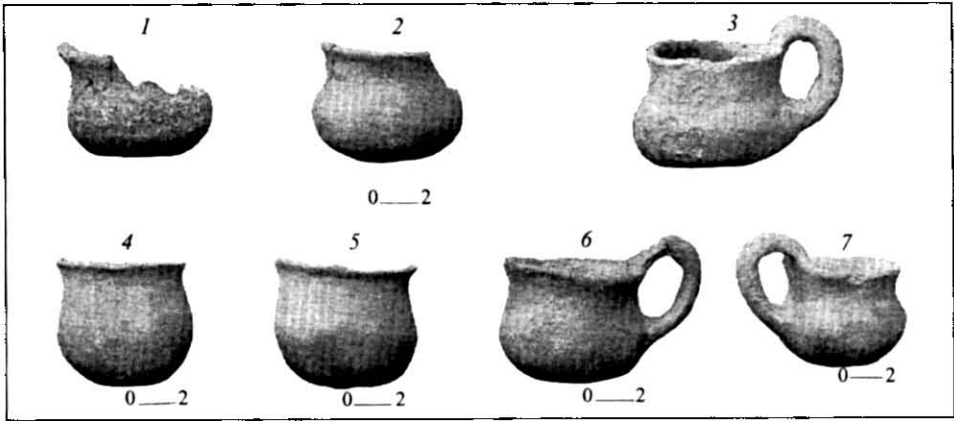

Рис. 5. Кубки та черпаки із будівлі 1

Другий тип (група В2) представлений лише вінцями горщикоподібних посудин (рис. 4, 11—20). За збереженими частинами можна визначити, що вони мали переважно відігнуті вінця, коротку звужену шийку і розширений тулуб (рис. 4, 11—13, тип В2а). Діаметри вінця посудин, що визначені достовірно, становлять 20—30 см, за винятком однієї діаметром 14 см при слабко відігнутому вінці, середній шийці та неширокому тулубі (рис. 4, 14; тип В2b). Орнаментация виконана у вигляді широкого наліпного пружка, декорованого паличковими вдавленнями на відстані близько 1,5 см, наліпного підтрикутного пружка (на одному фрагменті розімкнений кінець пружка опущено донизу) та паличкових діагональних вдавлень, що оперізують горло в його найменшому діаметрі. Посудини цього типу виготовлені з тіста сіро-чорного кольору (імовірно, внаслідок домішування попелу), мають ретельно заглажені поверхні по світлому — бурому або червоному ангобу з домішками піску, крупнозернистого піску або жорстви та товченої черепашки, добре випалені. Дві посудини мають поверхні, заглажені по сіро-чорному тісту без ангобу (рис. 4, 15, 16; тип В2с). Кілька вінців при техніко-типологічних ознаках цього типу за формою близькі до посудин з плавно відігнутим заокругленим вінцем типу В1с, але, як видно зі збережених частин, діаметр тулуба більший або значно більший за діаметр вінця (рис. 4, 17—20; тип В2d).

Лискована, або так звана столова, кераміка (типи А) представлена повним набором посуду: корчаги, кубки/черпаки, миски, чашки. За технологією виробництва вона поділяється на кілька типів, які об'єднують і зовнішньотипологічні ознаки видів.

Посудини перших типів (група А1) виділені за бурим кольором тіста та лискованими помаранчево-бурим або коричневим зовнішньою чи обома поверхнями за відмінної якості лискування, добре відмученим тістом, добре вимішаним з піском і подрібненою черепашкою та зрідка незначними домішками крупнозернистого піску або жорстви в тісті великих корчаг, тонкостінністю за значного об'єму, легкістю та міцністю черепка, добрим випалом. Слід також зауважити, що ці ознаки притаманні доволі значному відсотку парадного посуду поселення Уч-Баш, тому їх варто віднести до типових ознак саме цього локального керамічного комплексу. В розглядуваному комплексі вони представлені як уже сформований тип.

Корчаги та корчажки (менші за об'ємом, але подібні за типологічними ознаками), діаметр вінця становить 10—25 см, — мають середньовідігнуте рівне вінце, що плавно переходить у плече, яке, поволі розширюючись, зі слабким перегином або без нього переходить у широкий сферичний тулуб, який, звужуючись у $\frac{3}{4}$ висоти посудини, закінчується пласким або заокругленим з омфалом денцем, за аналогіями з поселення (рис. 2, 1—11; тип А1а). Переважно корчаги орнаментували наліпним підтрикутним пружком під вінцем або шишками-наліпками на переході плеча у тулуб, лискованим так само, як і поверхня посудини, за винятком одного фрагмента. Його орнамент представлений трьома ряда-

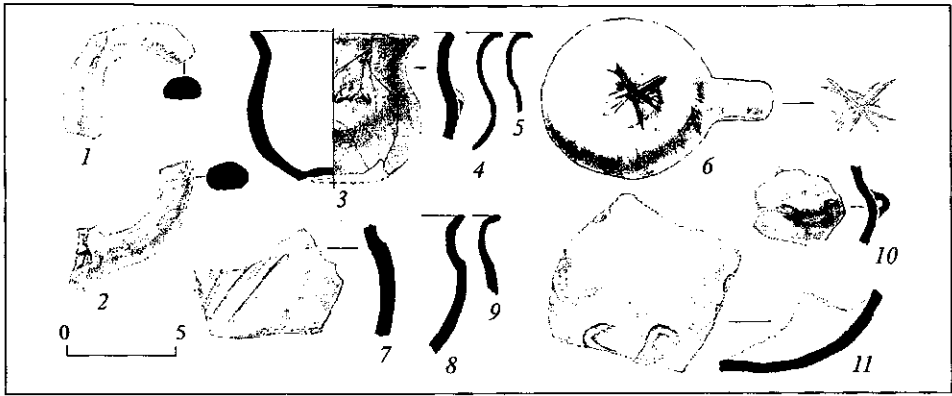

Рис. 6. Кубки та черпаки з будівлі 1

ми діаметральних канелюрів під шийкою за інших характерних для цього типу ознак (рис. 2, 8). Одна реконструйована форма має наскрізні отвори для підвішування на протилежних боках вінець (рис. 2, 1).

Цю групу представлено чудовою колекцією кубків та черпаків малих форм, діаметр вінця становить 5—15 см (рис. 5, 1—7; 6, 1—3, 6), 5 з яких було знайдено в чотирикутному заглибленні будівлі (рис. 5, 3—7). Цілком можливо, що процес їх виготовлення ще не було закінчено на час загибелі будівлі. Про це свідчить характер тріщин на вінцях, що з'являються, коли підсушену посудину випалювали в умовах занадто високої температури або ж перетримали в горні, а також червоно-рожевий колір порепаної поверхні. Загалом за типом форма посудин приземкувата, вінце трохи відігнуте, переходить у ледве звужене горло, тулуб сплюснений донизу і закінчується округлим дном переважно з омфалом (рис. 5, 1, 4—7; 6, 3, 6; тип A1b1). Один черпак та один фрагментований кубок (?) мають циліндричну шийку, яка за слабкого перегину переходить у сферичний приземкуватий тулуб (рис. 5, 2, 3; тип A1b2). Ручки черпаків петлеподібні, підійняті над вінцем, овальні в перетині (рис. 5, 3, 6, 7; 6, 1, 2). Один кубок (рис. 6, 3) та один черпак (рис. 5, 7) — цілі форми — мають орнамент у вигляді наліпка у формі перевернутого рогами вниз півмісяця на переході плеча в тулуб (на черпаку — на протилежному від ручки боці). Один черпак на омфалі має вирізьблений по сирій глині петрогліфічний знак (рис. 5, 6; 6, 6).

Миски та чашки (рис. 7, 1—5; тип A1c) лискували як із зовнішнього, так і з внутрішнього боку, частіше темно-бурим або коричневим. З огляду на фрагментарність матеріалу один фрагмент було умовно віднесено до мисок — глибокі посудини (рис. 7, 4) і один до чашок — діаметр приблизно дорівнює або більше висоти (рис. 7, 3). Закраїна і тих, і інших трохи загнута досередини або рівно зрізана та заглажена на внутрішнє ребро. Чашка має шишкоподібний наліпок на закраїні, що трохи над нею виступає. Такий тип мисок і чашок типовий для поселення Уч-Баш.

Другий тип лискованого посуду (група A2) визначається тістом сіро-чорного кольору та поверхнями, покритими світлим (помаранчево-бурим) ангобом або ангобованими лише ззовні та залискованими по обох або зовнішньому боці (відповідно, ретельно заглаженими з внутрішнього), з добре вимішаного, відмученого тіста з домішками піску, подрібненої черепашки, іноді крупнозернистого піску або жорстви. Товщина стінок коливається від 0,5 до 1 см, але значно переважають товстостінні посудини. Черепок міцний та масивний, випал добрий.

Корчаги представлено фрагментами вінця і стінок (рис. 2, 12—22; тип A2a). Вінця відігнуті назовні під кутом 30—45°, але не загнуті, їх діаметри становлять 15—20 см. Тулуб за збереженими фрагментами стінок — широкий. Орнаментация представлена наліпними підтрикутними пружками на переході плеча у тулуб (на одному фрагменті кінець розімкненого пружка опущено донизу), парними шишками-наліпками на тулубі, наліпкою на переході плеча в тулуб разом із опущеними донизу від слабковираженого ребра канелюрами. Три фрагменти тонкостінних корчаг (рис. 2, 12, 14, 20) типологічно та за якістю виготовлення близькі до кераміки, означеної нами типом Уч-Баш.

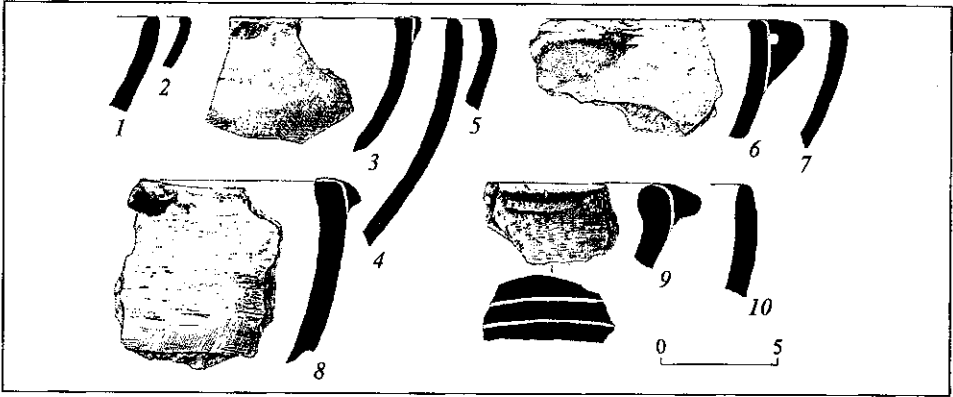

Рис. 7. Миски з будівлі 1

Кубки другого типу тонкостінні, мають відігнуте вінце, циліндричну або підциліндричну шийку, що слабо вираженим уступом або плавно переходить у тулуб (рис. 6, 4, 5; тип А2b). Такі ознаки характерні для кубків і наступного технологічного типу, про що йтиметься далі.

Вищенаведені технологічні ознаки визначають кілька глибоких мисок, закраїна яких трохи загнута досередини (рис. 7, 6—8; тип А2с). На двох фрагментах під закраїною знаходиться шишка-наліпок, в одному випадку з діаметральним наскрізним отвором (для підвішування?). Фрагменти з наліпками — масивні, мають стінки завтовшки 0,7—1 см.

Третій тип (група А3/4) об'єднує фрагменти посуду, виготовлені з добре вимішаного сіро-чорного тіста з домішками піску, подрібненої черепашки, крупнозернистого піску або жорстви з обробкою зовнішньої поверхні лискуванням по чорному. Внутрішню поверхню переважно підлисковували або загладжували чорним, але на 5 фрагментах корчаг вона заглажена або заліскована світлобурих (рис. 8, 1, 2, 5—7). З них 3 вінця корчаг (*D* вінця близько 20 см) з відмінним лискуванням і діаметральними канелюрами під горлом (рис. 8, 1, 2, 7; тип А3а1) і два фрагменти з набагато гіршим лискуванням і пружковою орнаментациєю (рис. 8, 5, 6; тип А3а2) — імовірно, результат адаптації гончарних традицій.

Інші фрагменти мають чорну лисковану або заглажену внутрішню поверхню за різної якості лискування (рис. 6, 7—11; 7, 9, 10; 8, 3, 4, 8). Винятком є фрагмент денця кубка округлої форми або корчажки з нанесеним у центрі солярним або антропоморфним символом та спущеними донизу по стінці канелюрами (рис. 6, 11).

До корчаг, окрім згаданих вище, належать фрагмент вінця з чорним лискуванням — *D* вінця = 25 см (рис. 8, 8; тип А4а), фрагмент матової стінки із наліпкою-шишкою на переході плеча у тулуб і наліпним пружком, який оперізує її знизу (рис. 8, 3; тип А4а), фрагмент придонної стінки плоскодонної посудини (рис. 8, 4; тип А4а).

Кубки за формою поділяють на два типи: тонкостінні з відігнутим вінцем, циліндричною шийкою, що з перегином переходить у тулуб (рис. 6, 9, 10; тип А4b1); більш масивні з трохи відігнутим вінцем, короткою шийкою, яка утворює добре виражене ребро на переході у тулуб (рис. 6, 7, 8; тип А4b2). Фрагмент кубка першого типу орнаментовано шишкою-наліпком з наскрізним діаметральним отвором для підвішування (рис. 6, 10). Стінка кубку другого типу орнаментована діагональними вдвленими лініями, що спускаються від ребра на тулуб (рис. 6, 7).

Миски цього типу доволі масивні, закраїна загнута досередини, одна має наліпок-упор на закраїні збоку (рис. 7, 9, 10; тип А4с), лискування чорного кольору як зовнішньої, так і внутрішньої поверхні.

Отже, і за технологією виробництва, і за аналізом форми та орнаментациї посуд із поселення поділяється на три основні категорії:

- типи А1а, А1b1, А1b2, А1с (рис. 2, 1—11; 5, 1—7; 6, 3, 6; 7, 1—5) і А3а1, А4b2, А4с (рис. 8, 1, 2, 7; 6, 7, 8; 7, 9, 10) лискованого посуду;

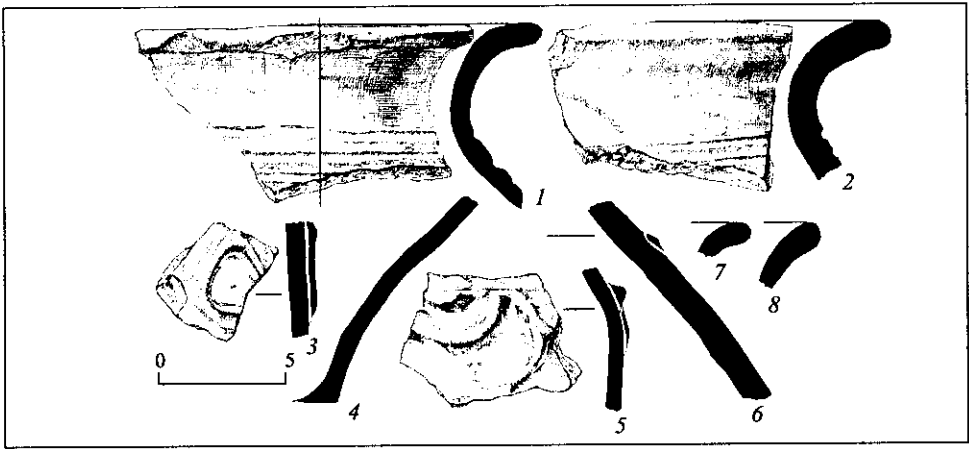

Рис. 8. Чорнолисковані корчаги з будівлі I

- типи В1а, В1b, В1с неліскованого посуду (рис. 4, 1—10);
- типи, які, можна вважати, представлені в чистому вигляді, а також перехідними типами і такими, де виявляється певна змішаність традицій;
- типи А2а, А2b, А2с (рис. 2, 12—22; 6, 4, 5; 7, 6—8) і А3а2, А4а, А4b1 (рис. 8, 3—6, 8; 6, 9, 10) ліскованого посуду;

- типи В2а, В2b, В2с, В2d — неліскованого посуду (рис. 4, 11—20). Імовірно, ця категорія демонструє початковий етап трансформації традиції виробництва кераміки, пов'язаної зі зміною у складі тіста¹³ та з прагненнями залишити якомога незміннішим зовнішній вигляд посудини (на сіро-чорне тісто наносили бурий ангоб).

Господарські посудини (рис. 3) важко ідентифікувати з певним культурним впливом. Напевно, так звані піфоси виготовляли ті, хто виготовляв кераміку в будівлі, тому ці посудини можуть бути залучені до традиції, характерної для групи типу А1 ліскованої кераміки, кілька екземплярів якого знаходилося у процесі виробництва на час загибелі будівлі. Друшляки ж досить поширені в культурах пізньої бронзи — раннього заліза на всій Причорноморській зоні.

Виділений тип В1b неліскованої кераміки представлений у комплексі білозерської культури у с. Кошниця¹⁴, він також відомий як імпорт на фракійських поселеннях Бабадаг та Хіршова¹⁵, однак в кизил-кобинській культурі він трансформується і навіть на найраніших поселеннях майже не трапляється, хоч і відомий (Чуюнча, Петрівська балка)¹⁶. Ребро на переході від шийки до тулуба свідчить про походження їх від так званих банкоподібних посудин з ребром, відомих як серед кераміки зрубної спільності, так і в підкурганних похованнях Степового Криму¹⁷.

Неліскований посуд типу В2а поширений серед білозерської кераміки і визначається як горщики першого типу з пружками за А.М. Лесковим¹⁸ та Н.А. Гаврилюк¹⁹. Також він знаходить аналогії в кераміці поселення біля с. Яруга часу канельованого гальштату²⁰ та як імпорт на фракійських пам'ятках²¹. Цей тип відомий ще в зрубних пам'ятках²² і широко представлений в Криму протягом усього раннього етапу кизил-кобинської культури²³.

Тип В1с, відомий також як білозерський, А.М. Лесков виділив у четвертий тип горщиків на матеріалах Кіровського поселення²⁴, однак такого типу посуд (рис. 4, 8) трапляється і на фракійських пам'ятках²⁵.

Інші типи неліскованого посуду є типологічним продовженням вищенаведених. Тип В2а відповідає ознакам типу В1а, фрагмент з палочними вдавленнями по шийці (рис. 4, 12) знаходить аналогії у матеріалі білозерського Верхньохортицького могильника²⁶, тип В2b, ймовірно, представляє розвиток профілювання типу В1b, тип В2с стоїть окремо і за профілюванням він більше відповідає типу В1с, ознакам цього ж типу відповідає і тип В2d.

Ліскована кераміка комплексу типу А1а (корчаги) найближчі аналогії, крім кримських пам'яток Дружне-2 (поселення)²⁷, Ашлама-Дере²⁸, Кизил-Коба²⁹ та інших, отримує як у комплексах білозерської культури (Перротте, Компанійці,

Степовий ³⁰, Тудорово ³¹), так і в західних гальштатських пам'ятках. Кілька посудин такої форми знайдено в курганному могильнику Сбораєво у нижній течії Дунаю ³², у комплексі, що датується в межах 975—875 рр. до н. е. і відповідає межі I—II та II фазі культури Бабадаг (НаВ1/2) ³³. Це цілком підтверджується й аналогіями до типу А2а в культурі Бабадаг серед посудин з наліпками й опущеними донизу від ледь виділеного ребра канелюрами ³⁴, наліпними широкими діаметральними пружками із лискуванням ³⁵, що датуються I та II фазами цієї культури. Тип А3а1 має певну подібність до сильно фрагментованих корчаг поселення Яруга. Як зазначає В.Д. Рибалова, внутрішня поверхня деяких корчаг цього поселення вкрита червоно-помаранчевим ангобом, аналогічним бурому лискуванню внутрішньої поверхні чорнолискованих корчаг Уч-Баша, що свідчить про належність цих ознак до групи Кишинеу-Корлетень чи, меншою мірою, Гава-Голігради ³⁶. Принаймні за характером орнаментации й обробки поверхні вінець учбаські корчаги пов'язані з культурною традицією канелюваної гальштатської кераміки, дуже близької до групи Інсула Банулуй ³⁷. На жаль, нам так і не вдалося знайти відповідні аналогії двом фрагментам корчаг з наліпним фігурним пружком під наліпкою-шишкою типів А3а2 та А4а (рис. 8, 3, 5). Змієподібні пружки відомі на фрагментах кераміки Нестерівського могильника, що на Північному Кавказі ³⁸, але поява їх на кераміці Уч-Баша, ймовірно, пов'язана з місцевою інтерпретацією нанесення канелюрів під шишкою на тулубі або ребрі, широко відомою в культурах раннього фракійського гальштату, або ж має якісь сакральні функції.

Отже, лисковані корчаги, на відміну від нелискованої кераміки, демонструють як місцеву традицію, що виходить із білозерської культури в проявах західних впливів на неї, в типі А1а, так і потужний новий західний імпульс у типі А2а, і типово західну гальштатську традицію у типі А3а1 і змішаних А3а2 та А4а. Корчаги типу А1а поширені лише на поселеннях Південно-Західного Криму часу складання кизил-кобинської культури, можливо, на деяких пам'ятках Східного Криму (Астаніно) ³⁹. Подібні ранні форми трапляються і в білозерських могильниках (Заповітне, р/г Степовий, 5/2) ⁴⁰. До цієї ж групи належать і деякі типи кераміки епонімної пам'ятки — поселення Кизил-Коба ⁴¹. Імовірно, їх побутування у Криму хронологічно не виходило за час їхнього поширення у Причорноморському регіоні. На зміну їм прийшли чорнолисковані товстостінні біконічні корчаги, фрагменти і реконструйовані екземпляри яких у великій кількості знайдено у шарі, що перекриває будівлю 1 поселення Уч-Баш, матеріал з якого ми сподіваємося опублікувати найближчим часом.

Малі форми — кубки/черпаки типів А1b1 та А1b2 найбільше представлені в білозерській кераміці на пам'ятках Широке ⁴², Верхньохортицький могильник ⁴³, Рисове ⁴⁴, Кошниця ⁴⁵, Широчанський могильник ⁴⁶, причому форма черпаків є похідною від кола культури ноа ⁴⁷. Аналогії ж типам А2b та А4b1 трапляються як на білозерських пам'ятках (Кошниця), так і серед кераміки Бабадаг, яка має таку саму характерно профільовану форму ⁴⁸. До цієї ж традиції належить, імовірно, і один фрагмент кубка типу А4b2 (рис. 6, 8). Фрагмент 7 на рис. 6 має аналогії серед інвентарю Широчанського могильника ⁴⁹ і в північнопричорноморській, на думку О.Г. Левіцького, кераміці фракійських пам'яток Холеркань, Калфа, Кишинеу та Греничешть ⁵⁰.

У Криму типи А1b1 та А1b2 представлені в могильниках Суучан та Донське, трапляються на поселеннях Кизил-Коба та Дружне-1 ⁵¹, хоча в останньому значно більшою мірою представлено кубки та черпаки з уже чітко вираженим ребром на переході плеча у тулуб. Подібні до учбаських малі кубки зі слабким профільованням є у керамічному комплексі раннього поселення Бурун-Єлі ⁵², близькі до фрагментів вінців таких форм із поселення Суботівка ⁵³. Цілий кубок такої форми знайдено у шарі Херсонського городища, продатованому С.Н. Сенаторовим кінцем VI—V ст. до н. е. за знахідками античної кераміки ⁵⁴, з чим навряд можна погодитись. Навіть враховуючи можливість локального збереження цього типу в кизил-кобинській кераміці, варто зазначити, що типам не властива така статичність, вони розвиваються, змінюючи пропорції та орнаментацию. А наявність у шарі ліпної кераміки, що датується від X до VI ст. до н. е., свідчить швидше про те, що шар було законсервовано у V ст. до н. е., аніж сформовано. Цей кубок, без сумніву, належить до раннього поселення, на існування якого на цьому місці вказував ще С.Ф. Стржелецький, син-

хронізуючи його з Уч-Башем⁵². Деякі форми учбаських кубків та черпаків (рис. 5, 6; 6, 3) повні аналогії мають на Балаклавському поселенні⁵⁶.

Усі три типи мисок та чашок комплексу виділені виключно за технологією їх виготовлення внаслідок, по-перше, їх фрагментованості, по-друге, так чи інакше вони традиційно дуже близькі. Миски із загнутим досередини краєм поширені у культурах фракійського гальштату і на похідних від них пам'ятках. Наліпки під вінцями відомі на посудинах групи Інсула Банулуй на нижньому Дунаї⁵⁷, однак учбаські миски дуже зрідка прикрашені врізним, канельованим або штампованим орнаментом, характерним для цієї групи, хоч зразки такого декору на поселенні є, натомість на західних зразках відсутні діаметральні отвори для підвішування. У пізньобронзових пам'ятках Криму та степового Причорномор'я цей тип посуду відсутній, тому тут слід говорити про його західне походження. На пам'ятках кизил-кобинської культури відомі лише миски із загнутою досередини закраїною, а миски з наліпками та діаметральними отворами відомі лише на поселеннях Кизил-Коба⁵⁸, Нейзац та Балаклавське⁵⁹.

На жаль, автор розкопок Уч-Баша так і не ввів до наукового обігу його матеріали, хронологічно визначивши поселення X—VIII ст. до н. е. з припущенням, що воно могло існувати до VI ст. до н. е.⁶⁰. При ознайомленні з матеріалами звітів таке датування справляє враження інтуїтивного, оскільки не підкріплено чіткими хронологічними визначеннями, хоч треба віддати належне С.Ф. Стржелецькому, він був ближчим до істини, ніж його не лише сучасники, а й наступники. Попри це, припущення про існування цього поселення аж до VI ст. до н. е. не підкріплюється матеріалом. Пізніше А.М. Лесков відніс Уч-Баш до найраніших поселень кизил-кобинської культури, датуючи його IX—VIII ст. до н. е. за тридірчатим псалієм з підпрямокутними отворами, розташованими на одній осі, і кістяними стрілами чорногорівських типів⁶¹, але при визначенні хронології не вдався до аналізу ширшого кола матеріалів за комплексами, які, на нашу думку, можливо, й не мали хронологічного розриву, але навіть за стратиграфічними спостереженнями, не кажучи про типологічні ознаки матеріалу, слідували один за одним. В.О. Колотухін визначив виникнення учбаського поселення серединою IX ст. до н. е., припустивши можливість його існування аж до VI—V ст. до н. е. за наявністю кераміки з врізним орнаментом⁶², але не виключив можливості виділення ранішого комплексу. Зі свого боку, ми зазначимо, що розглядуваний комплекс не є найранішим на поселенні. Серед оброблених матеріалів Уч-Баша трапляються форми посудин, архаїчніших за знайдені в будівлі I, що свідчить про наявність ще раніших шарів. Проте фрагментарність, поодинокість і походження із перевідкладених шарів кераміки із врізним орнаментом, заповненим білою пастою, яка, до речі, є близькою до ранніх догрецьких матеріалів Березані, навряд може свідчити про існування поселення у VI—V ст. до н. е. Втім уточнення чи підтвердження цих гіпотетичних припущень надасть лише повна обробка всього матеріалу поселення.

Отже, керамічний комплекс будівлі I поселення Уч-Баш є синхронним фазі I/II поселення Бабадаг, що визначається NaV1 у Центральній Європі і припадає на X ст. до н. е.⁶³ або на кінець XI—X ст. до н. е.⁶⁴. У комплексі виділяється як низка місцевих типів, що походять із білозерського керамічного комплексу, так і суто фракійські гальштатські типи або окремі риси типів, що органічно вплітаються у місцеві і що констатує потужний вплив з боку західних культур. Це стоюється переважно лискованій кераміки, позаяк нелискована, так звана кухонна, лишається традиційно місцевою. Майже всі типи, представлені у комплексі, продовжують існувати на першому етапі кизил-кобинської культури, але слід зауважити, що західні впливи найбільш відчутні на західнокримських пам'ятках та меншою мірою на пам'ятках центральної гірської зони (Кизил-Коба, Дружне-1), хоч це, можливо, пов'язане з неповними публікаціями матеріалу цих пам'яток. Саме тому ми вважаємо найважливішим у найближчому майбутньому зробити серію публікацій матеріалів поселення Уч-Баш.

Авторка статті висловлює щире подяку професорові Техаського університету Дж. К. Картеру: без сприяння й матеріальної підтримки керованого ним проекту робота б не відбулася; усім співробітникам фондів та архіву НЗХТ та особисто заступнику Генерального директора з охорони пам'яток, старшому

науковому співробітнику О.Я. Савелі, своїм колегам з Інституту археології НАН України за всебічну допомогу в роботі над матеріалами та цінні поради, а також особисто Д. Пефтицю за чудові рисунки.

¹ Крис Х.И. Кизил-кобинская культура и тавры // САИ. — 1981. — Вып. ДІ-7. — 147 с.; Лесков А.М. Горный Крым в первом тысячелетии до нашей эры. — К., 1965. — 200 с.; Колотухин В.А. Горный Крым в эпоху поздней бронзы — начала железного века. — К., 1996. — 160 с.; та ін.

² Матеріали, що публікуються, є колекцією розкопок, здійснених С.Ф. Стржелецьким на місі Уч-Баш у 1952 р., що тепер зберігаються у фондах Національного заповідника «Херсонес Таврійський» (колекційні описи № 36007—36014).

³ Крис Х.И. Указ. соч. — С. 20—32.

⁴ Колотухин В.А. Указ. соч. — С. 56; Колотухин В.А., Пуздровський О.Є. Кизил-кобинське поселення Карагач у Криму // Археологія. — 1993. — № 4. — С. 130—133.

⁵ Губанов И.Г., Подгородецкий П.Д. Богатства недр. — Симферополь, 1964. — С. 67, 68.

⁶ Соловьев Л.Н. Находки с городища в Чортовой балке // Фонды НЗХТ. — Д. 868А, колл. оп. 36686А, инв. № 131—148.

⁷ Стржелецкий С.Ф. Отчет о раскопках раннетаврского поселения Уч-Баш X—VIII вв. до н. е. — Севастополь, 1952 г. // НА НЗХТ. — Д. 680/І — III; Он же. Отчет о раскопках раннетаврского поселения Уч-Баш. — Севастополь, 1953 г. // НА НЗХТ. — Д. 690/І, Іа, Іб; 1321.

⁸ Стржелецкий С.Ф. Отчет... 1953 г. // НА НЗХТ. — Д. 690/Іа. — Л. 1.

⁹ Тут і далі матеріал наведено за: Стржелецкий С.Ф. Отчет... 1952 г. // НА НЗХТ. — Д. 680/І. — Л. 30—54.

¹⁰ За матеріалами звіту площі підлоги, що збереглася, за обмірами двох боків дорівнює приблизно 40 м², за тим самим звігом А.М. Лесков визначав її 45 м², див.: Лесков А.М. Указ. соч. — С. 20; очевидно, остання цифра вірна, оскільки будівля мала трапецієподібну форму, а А.М. Лесков на час публікації монографії мав повніші матеріали розкопок цього поселення.

¹¹ Стржелецкий С.Ф. Отчет... 1952 г. // НА НЗХТ. — Д. 680/І. — Л. 38.

¹² Там же. — Л. 53.

¹³ Детальн. див.: Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы. — М., 1978. — С. 76, 77.

¹⁴ Мелюкова А.И. Скифия и фракийский мир. — М., 1979. — С. 43. — Рис. 9, 4, 6, 10—12.

¹⁵ Левицкий О.Г. Раннегалльские общности и культура Белозерка в Северном Причерноморье — о диалоге миров // Северное Причерноморье: от энеолита к античности. — Тирасполь, 2002. — С. 192. — Рис. ВБ, 1, 2.

¹⁶ Колотухин В.А. Указ. соч. — С. 113. — Рис. 13, 8; С. 116. — Рис. 16, 3, 12, 13.

¹⁷ Колотухин В.А. Поздний бронзовый век Крыма. — К., 2003. — С. 23. — Рис. 26, 7; 27, 1, 6, 7, 13.

¹⁸ Лесков А.М. Кировское поселение // Древности Восточного Крыма. — К., 1970. — С. 20. — Рис. 11.

¹⁹ Гаврилюк Н.А. Керамика степной Скифии: Дис. ... канд. ист. наук. — К., 1980. — Л. 31. Авторка статті висловлює щирю подяку Н.А. Гаврилюк за дозвіл використати матеріали її дисертації при підготовці цієї статті.

²⁰ Рыбалова В.Д. Два поселения предскифского времени на левобережье Среднего Днестра и некоторые проблемы белогрудовской культуры (по материалам разведки Юго-Подольской экспедиции в 1953 — 1954 гг.) // Археол. вести. — 1999. — № 6. — С. 324.

²¹ Левицкий О.Г. Указ. соч. — С. 192. — Рис. ВБ, 21.

²² Телегин Д.Я., Круц В.А., Братченко С.Н., Смирнов С.В., Корпусова В.Н. Вильнянская курганная группа // Вильнянские курганы в Днепровском Надпорожье. — К., 1977. — С. 79. — Рис. 18, 4, 6, 8.

²³ Колотухин В.А. Горный Крым... — Рис. 14, 15, 17, 18; Колотухин В.О., Пуздровський О.Є. Зазн. праця. — Рис. 1, 6; Лесков А.М. Горный Крым... — С. 27. — Рис. 6.

²⁴ Лесков А.М. Кировское поселение... — С. 22. — Рис. 13, 8—14.

²⁵ Стоянов Т. Могилен некропол от раннежелезная эпоха. “Сборяново” I. — София, 1997. — С. 208. — Табло 12, 91.

²⁶ Отрощенко В.В. Срубная культура степного Поднепровья (по материалам погребальных памятников): Дис. ... канд. ист. наук. — К., 1981 // НА ИА НАН Украины. — Ф. 12. — Оп. 2. — Д. № 598. — Л. 160. Авторка статті висловлює щирю подяку В.В. Отрощенко за дозвіл використати матеріали його дисертації при підготовці статті.

²⁷ Колотухин В.А. Поздний бронзовый век... — Рис. 59, 1, 2.

²⁸ Крис Х.И. Указ. соч. — Таб. 46, 6.

²⁹ Колотухин В.А. Горный Крым... — Рис. 25, 4, 7, 9.

³⁰ Гаврилюк Н.А. Лощеная керамика степных погребений предскифского времени // Памятники древних культур Северного Причерноморья. — К., 1979. — С. 22. — Рис. 1, 3, 8, 10—13.

- ³¹ Мелюкова А.И. Скифия... — Рис. 12, 1—3.
- ³² Стоянов Т. Вж. бел. — Табло XIII, 95, 96.
- ³³ Стоянов Т. Вж. бел. — С. 85, табло.
- ³⁴ Morintz S. Hallstattul timpuriu și mijlociu în zona istro-pontică // Thraco-Dacica. — 1987. — 8. — Fig. 9, 3; 10, 6, 9, 11; Morintz S., Jugănaru G. Raport privind săpăturile arheologice efectuate în sectorul V al așezării hallstattiene de la Babadag (1991 — 1992) // PEUCE. — 1995. — 11. — Fig. XI, 3—6; fig. XII, 3, 4.
- ³⁵ Morintz S., Jugănaru G. Idem. — Fig. XII, 5.
- ³⁶ Рыбалова В.Д. Указ. соч. — С. 338.
- ³⁷ Morintz S., Roman P. Un nou grup hallstattian timpuriu în Sub-Vestul României — Insula Banului // SCIV. — București, 1969. — Т. 20, № 3. — Fig. 19.
- ³⁸ Крупнов Е.И. Древняя история Северного Кавказа. — М., 1960. — Табл. LX, 1, 2.
- ³⁹ Мелюкова А.И. Указ. соч. — С. 64. — Рис. 21, 3.
- ⁴⁰ Отрощенко В.В. Указ. соч. — Л. 162.
- ⁴¹ Колотухин В.А. Горный Крым... — Рис. 25, 4, 5, 7, 9.
- ⁴² Гаврилюк Н.А. Лощеная керамика... — С. 23. — Рис. 2, 5; Она же. Керамика... — Л. 37; Отрощенко В.В. Указ. соч. — Л. 161.
- ⁴³ Отрощенко В.В. Указ. соч. — Л. 161, 162.
- ⁴⁴ Гаврилюк Н.А. Лощеная керамика... — С. 23. — Рис. 2, 4, 6.
- ⁴⁵ Мелюкова А.И. Указ. соч. — С. 43. — Рис. 9, 1—3, 6, 8, 10, 11.
- ⁴⁶ Мелюкова А.И. Указ. соч. — С. 57. — Рис. 17, 1.
- ⁴⁷ Смирнова Г.И. Могильник культуры ноа у с. Старые Бедражы в Молдавии // КСИА СССР. — 1967. — Вып. 112. — С. 68. — Рис. 21, 4.
- ⁴⁸ Morintz S., Jugănaru G. Idem. — Fig. III, 1, 2, 4; VI, 2, 3.
- ⁴⁹ Мелюкова А.И. Указ. соч. — Рис. 16, 13.
- ⁵⁰ Левицкий О.Г. Указ. соч. — С. 194. — Рис. VB, 16.
- ⁵¹ Колотухин В.А. Горный Крым... — Рис. 22, 23, 25, 26, 32.
- ⁵² Колотухин В.А. Поздний бронзовый век... — Рис. 49, 10, 11.
- ⁵³ Рыбалова В.Д. Указ. соч. — Рис. 3, 1, 2.
- ⁵⁴ Сенаторов С.Н. Кизил-кобинская керамика конца VI — первой половины IV вв. до н. э. из раскопок в Херсонесе // Хсб. — 2003. — Вып. 12. — С. 17. — Рис. 3, 22.
- ⁵⁵ Стржелецкий С.Ф. Отчет... 1952 г. — Л. 22.
- ⁵⁶ Крис Х.И. Указ. соч. — Табл. 27, 15; 30, 8, 19.
- ⁵⁷ Morintz S., Roman P. Idem. — Fig. 10, 2, 4, 15; 11, 9, 10; 14, 12; 16, 8.
- ⁵⁸ Колотухин В.А. Горный Крым... — Рис. 26, 18, 23, 24.
- ⁵⁹ Крис Х.И. Указ. соч. — Табл. 25, 5, 7.
- ⁶⁰ Стржелецкий С.Ф. Очерки истории Гераклейского полуострова и его округи в эпоху бронзы и раннего железа (середина II тыс. — V в. до н. э.). Рукопись 1951 г. с добавлениями 1953—1954 гг. // НА НЗХТ. — Фонд С.Ф. Стржелецкого. — Д. 1343. — Л. 120.
- ⁶¹ Лесков А.М. Горный Крым... — С. 19, 114.
- ⁶² Колотухин В.А. Горный Крым... — С. 56.
- ⁶³ Стоянов Т. Вж. бел. — С. 85.
- ⁶⁴ Смирнова Г.И. Основы хронологии предскифских памятников Юго-Запада СССР // СА. — 1985. — № 4. — С. 49—51.

Одержано 17.03.2004

Э.А. Кравченко

МАТЕРИАЛЫ ЭПОХИ ПОЗДНЕЙ БРОНЗЫ ИЗ ПОСЕЛЕНИЯ УЧ-БАШ

Статья посвящается памяти исследователя Уч-Баша, выдающегося археолога Станислава Францевича Стржелецкого, чей труд открыл для археологической науки среди многих других прекрасный памятник позднебронзового — раннежелезного времени в Крыму — поселение Уч-Баш. Материал этих раскопок хранится в фондах Национального заповедника «Херсонес Таврический» (НЗХТ) и в основе своей так и не был опубликован. В данной публикации комплексно приведен керамический материал постройки I поселения, а также осуществлена попытка анализа технологических особенностей изготовления керамики, времени ее бытования и на основе аналогий — распространения отдельных типов как в местных крымских, так и в других причерноморских комплексах. Сделан вывод о процессе адаптации разных традиций в изготовлении керамики. На основе типологических признаков установлено, что типы нелощеной (кухонной) керамики находят аналогии в керамических

комплексах белозерской культуры, тогда как лощеная (столовая) керамика испытывает серьезное влияние культур раннего фракийского гальштата. Хронологически по аналогиям с поселения Бабадаг в Румынии бытование данного комплекса приходится примерно на фазу I/II этой группы, причем дальнейшее развитие типов комплекса в керамике раннего этапа кизил-кобинской культуры имеет место.

E.A. Kravchenko

LATE BRONZE AGE MATERIALS FROM THE UCH-BASH SETTLEMENT

This article is devoted to the researcher of Uch-Bash, a prominent archaeologist — Stanislav Frantsevich Strzheletskiy, who discovered this wonderful Late Bronze — Early Iron Age site for the archaeological science. Materials from these excavations are preserved in the stores of the National Preserve of Tauric Chersonesos and mostly remain unpublished. This article presents full assemblage of ceramics from the Structure 1 settlement, as well as makes an attempt of analyzing the technological details of the ceramics manufacture, the time it was in use, and (basing on analogies) distribution of some of its types in the local Crimean assemblages as well as other Black Sea North Littoral ones. The author has come to a conclusion regarding the process of adaptation of various traditions in the pottery manufacture. On the basis of typological features it was determined that unpolished ceramics (kitchen ware) have analogies among the ceramic assemblages of the Belozerskaya culture, whereas polished ceramics (tableware) are greatly influenced by the cultures of the early Thracian Hallshtatt. Chronological analogies of this assemblage from the Romanian settlement of Babadag date it back to approximately the I/II stages of this group, and types of the assemblage continue to develop within the ceramics of the early stage of the Kizil-Koba culture.

Д.В. Каравайко

МАТЕРІАЛИ ЮХНІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ІЗ ФОНДІВ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

До наукового обігу введено матеріали з розкопок Ю.Г. Гендуне 1904 р. в Чернігівській обл.

Історія досліджень пам'яток юхнівської культури налічує вже понад 100 років. Саму культуру було виділено доволі пізно — лише 1947 р.¹, проте вже з другої половини XIX ст. численні городища лісової смуги привертали увагу багатьох дослідників. Так, ще 1873 та 1876 рр. Д.Я. Самоквасов провів невеликі розкопки на двох городищах у с. Юхнове². Він же обстежив ще деякі поселення з подібною матеріальною культурою³. Значну кількість городищ Подосення згадано і в списках П.С. Уварової⁴. Загалом наприкінці XIX — на початку XX ст. проводилися переважно розвідки. Розкопки, незначні за площею, мали на меті збір матеріалу, що нагромаджувався стихійно, належним чином не оброблявся, а подекуди навіть не вводився до наукового обігу. Відтак, звернення до результатів розкопок юхнівських пам'яток початку XX ст., зважаючи на відсутність останнім часом публікацій юхнівських старожитностей, видається актуальним.

Одна з таких колекцій зберігається у фондах Чернігівського обласного історичного музею ім. В.В. Тарновського. Матеріал походить з розкопок 1904 р.

© Д.В. КАРАВАЙКО, 2004